

Ivan Basić

studijska grupa: povijest i povijest umjetnosti

Historijski Ivan Ravenjanin*

Razdoblje crkvene povijesti koje je u Dalmaciji uslijedilo nakon sredine VII. st. (poslije vijesti po kojoj je papa Ivan IV. poslao opata Martina da otkupljuje zarobljenike i sakuplja kosti mučenika), pa sve do druge polovine IX. st., s pravom bi se moglo nazvati *saecula obscura*. Najviše obavijesti o tom tamnom razdoblju, ali i najviše dvojbi, ostavio nam je splitski kroničar Toma Arhiđakon,¹ koji je u svoj opis djelovanja prvog splitskog prelata unio i nekolicinu proturječnosti; one su se odrazile ne samo u historiografskim konkluzijama, već i u gotovo svim razmatranjima o povijesti umjetnosti ranoga srednjeg vijeka u Dalmaciji.

Ono malo dostupnih vijesti koje imamo o Ivanu Ravenjaninu donosi nam gotovo isključivo Toma; uz njegovu kroniku, jedina vrela o nadbiskupu koja su nam dostupna jesu brojni katalozi salonitanskih i splitskih nadbiskupa, koji se nerijetko razlikuju i po vremenu postanka i po sadržaju.² Tominu kroniku, kao i neke od kataloga, objavio je u XVIII. st. crkveni povjesničar Daniele Farlati u svom višesveščanom pregledu *Illyricum sacrum*, monumentalnom djelu baroknoga enciklopedizma. Na tim su se vrelima temeljila sva kasnija historiografska razmatranja u užem smislu, od početka XX. st. značajno dopunjena brojnim arheološkim, stilskim i općenito povjesnoumjetničkim argumentima veće ili manje dokazne snage.

* Napomena: IV. poglavlje iz seminarskog rada višeg tipa *Crkva svetog Matije i prva stoljeća kršćanstva u Splitu* pod mentorstvom prof. dr. Miljenka Jurkovića, predstojnika Katedre za kasnu antiku i srednji vijek Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Autor je 2004. godine za navedeni rad primio Rektorovu nagradu Sveučilišta u Zagrebu. Osim gore spomenutom profesoru Jurkoviću, zahvalnost za pomoć pri istraživanju građe potrebne za ovaj članak dugujem mr. Jošku Belamariću, pročelniku Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture u Splitu, a za dragocjene sugestije dr. Zrinki Nikolić s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta.

¹ HS c. XI-XIII, p. 48-55.

² Poznato je da je Farlati kao građu za svoj *Illyricum sacrum* (Venecija 1751. - 1819.) sakupio dvadeset rukopisnih kataloga salonitanskih i splitskih nadbiskupa, od kojih je objavio samo četiri: Cutheisov katalog (*Illyricum sacrum*, I, 323), katalog splitskog nadbiskupa Sforze Ponzonija (*Illyricum sacrum*, I, 327), katalog iz *Collectanea* modruškog biskupa Šimuna Kožičića Begne (*Illyricum sacrum*, I, 395) i anonimni Rimski katalog (*Illyricum sacrum*, I, 329). Svih dvadeset rukopisnih kataloga ušlo je ipak kasnije u deseti svezak Farlatijeve građe, koji nosi naslov *Salonitana et Spalatensia sacra*. Taj se svezak od 1910. čuva u Hrvatskom državnom arhivu. Među tim katalogima je možda najdragocjeniji onaj koji nosi naslov *Memoria archiepiscoporum Salonitanorum et Spalatensium*, a nalazi se u desetom svesku *Salonitana et Spalatensia sacra* (fol. 169). On odudara od drugih preciznim navođenjem svih vrela prema kojima je sastavljen, što je prije više godina apostrofirao i akademik Katičić (R. Katičić, 1987, 17). Nisam, na žalost, bio u prilici proučiti građu iz tog, čini se, najvjerodostojnijeg kataloga; ta bi vrela možda mogla baciti novo svjetlo na dataciju osobe Ivana Ravenjanina. Stoga i ova mala glosa.

No, što zapravo pouzdano znamo o Ivanu iz Ravenne? Toma ga u svoju naraciju uvodi u jedanaestom poglavlju *Historia Salonitana*, naslovljenom *De Iohanne primo archiepiscopo Spalatino*, pripovijedajući o tome kako je Ivan došao u Split, uređio i obnovio crkveni život te konačno bio izabran za prvog nadbiskupa, obnovivši tako u novoosnovanom gradu tradiciju nekadašnje salonitanske Crkve. Ivan je, prema Tomi, počeo organizirati kler, propovijedati i veoma revno vršiti svoju pastirsku službu. Njegovo djelovanje nije ostalo ograničeno samo na povjereni mu grad, već je Evanđelje navještao i po čitavoj Dalmaciji i "Sklavoniji", obnavljajući crkve, zaređujući biskupe (*sic*) i razgraničujući župe. Veliki Sever mu poklanja svoj dom (*domicilium suum*) za episkopij. Konačno, nadbiskup čisti Jupiterov hram od poganskih idola i daje za nj načiniti vrata i brave.³ Posvećuje hram Blaženoj Djevici i raspoređuje u nj svećenstvo nužno za službu Božju.

U idućem poglavlju, *De translatione sanctorum Domnii et Anastasii*, Toma pripovijeda o translaciji relikvija svetih Dujma i Staša iz Salone u splitsku katedralu. Uočeno je da detalji tog opisa frapantno nalikuju onima iz legende o svetom Dujmu.⁴ Toliko o Tominim vijestima o nadbiskupu Ivanu.

Katalozi pak donose podatke manje-više identične onima koje nalazimo kod Tome - dakako, u vrlo konciznoj formi.⁵ Značajno je da od šest kataloga, čije izvratke donosi Farlati, dva (Cutheisov katalog i Pontifikalni katalog) spominju i podatke kojih nema kod Tome, a ni kod ostalih kataloga - podatke koji se tiču nadbiskupove graditeljske djelatnosti (*fecit templum argenteum, et aedificavit Ecclesiam S. Michaelis de mari*) i navodnog mjesta njegova ukopa (*tumulatus est in Ecclesia S. Matthaei*).

Temeljni problem glede vjerodostojnosti informacija o Ivanu Ravenjaninu nije toliko njihova konciznost ili možebitna pristranost (koja se, usprkos naličju, može uočiti gdjegdje kod Tome), koliko nepoznavanje vrela kojima su se Arhidakon i anonimni sastavljači kataloga služili pri svom radu.⁶ Dodatna otegotna okolnost su i mnoge kontradikcije u Tominu pripovijedanju te diskrepancije nadbiskupskih kataloga. Sve je to utjecalo na težnje naše

³ HS c. XI, p. 48: *Videns ergo populum in divini cultus amore succrescere statim aggredi cepit opus laudabile et templum lovis, quod in ipso augustali edificio excelsioribus fuerat structuris erectum, ab ydolorum mundavit pigmentis ianuas in eo serasque constituens.*

⁴ Legendu donosi Farlati (*Illyricum sacrum*, I, 419), koji ju je smatrao onom svečevom biografijom koju je Adam Parižanin sastavio u drugoj polovini XI. st. po nalogu nadbiskupa Lovre (HS c. XVI), odnosno dotjeranom verzijom starijeg predloška; Rački je razložno posumnjao u takve neargumentirane tvrdnje. Za različite datacije legende v. Rački, *Documenta*, 288. i S. Gunjača, 1973a, 190. Vrijeme postanka *Života sv. Dujma* nemoguće je na temelju sadašnjih saznanja precizno odrediti. Usp. R. Katičić, 1987, 29.

⁵ *Illyricum sacrum*, III, 19: Ex Catalogo Salonitano: Joannes primus Archiep. Spalatensis, patria Ravennas. Ex Catalogo Acutheano: Joannes primus Archiepiscopus in Spalato. Iste fecit templum argenteum, et aedificavit Ecclesiam S. Michaelis de mari, tumulatus est in Ecclesia S. Matthaei. Ex Catalogo Ponzoniano: Joannes VII. Ravennas hic primus in Spalato sedem fixit. Ex Catalogo Romano: Joannes Antistes hujus nominis VI. Salonitanam sedem Spalatum translata primus obtinuit, ab anno 650. usque ad annum circiter 680. Ex Fragmento Catalogi Bengniani: Joannes Patria Ravennas, qui Cathedram, Salona excisa, Spalatum transtulit. Ex Chronico Pontificali: Joannes primus huius nominis, nec non primus Spalatensis Ecclesia Archiepiscopus. Hic fuit patria Ravennas, et Legatus Dalmatiae et Croatiae missus a Sancta Sede Apostolica post destructionem urbis Salonitanae: et postea electus a Spalatensibus in suum primum Archiepiscopum. Huic Archiepiscopo concessum fuit a Sede Apostolica, ut totius dignitatis privilegium, quod Salona antiquitus habuit, ex hoc Spalatensibus obtinerent. Iste Archiepiscopus multa opera bona perfecit; transtulit die 27. et 28. Julii Corpora SS. Domnii et Anastasii Martyrum, eaque in Cathedrali Ecclesia Spalatensi collocavit, quam ipsemet consecraverat in honore Assumptionis Gloriosissimae Virginis Mariae. Iste etiam Archiepiscopus fecit Templum argenteum, et aedificavit Ecclesiam S. Michaelis ad mare. Obiit Spalati, tumulatus est in Ecclesia S. Matthaei, in arca marmorea cum hac inscriptione: Hic requiescit fragilis peccator Joannes Archiepiscopus.

⁶ Zaključke akademika Gunjače (S. Gunjača, 1973a, 203-205.) o pouzdanoj vjerodostojnosti Tominih izvora za XI. i XII. poglavlje uvjerljivo je pobio Radoslav Katičić, upozorivši na upitno autorstvo *Historia Salonitana maior* (R. Katičić, 1987, 28-29., bilj. 34.).

historiografije, još od kraja XIX. st. naovamo, da uvijek iznova predlaže nove hipoteze o Ivanu Ravenjaninu bilo redatirajući ga odričući mu ulogu pripisanu od Tome ili dovodeći u pitanje samo njegovo postojanje. Osim toga, s vremenom se problem Ivana Ravenjanina nerazmrsivo isprepleo, u svjetlu nacionalno obojenih tendencija naše tadašnje historiografije, s problemom dolaska i pokrštavanja Hrvata, a onda i s pitanjem ranosrednjovjekovne crkvene jurisdikcije u Dalmaciji. Posljedično se prigovaralo štošta na račun dostupnih vrela: pomanjkanje vijesti o bilo kojem prelatu u Splitu od pada Salone do početka IX. st., anakronizmi i netočnosti u legendi o spomenutoj translaciji dvojice svetih mučenika iz Salone u Split, Tomine tvrdnje o Ivanovoj misionarskoj djelatnosti među Slavenima itd. U prilog osporavateljima Farlatijeve datacije Ivana Ravenjanina (650. - 680.) išla je i činjenica da Toma u svom vlastitom katalogu splitskih nadbiskupa nakon Ivana odmah prelazi na Justina (oko 840.). Stoga je razumljivo da se u kritičnoj historiografiji nerijetko javljala tendencija ka mnogo kasnijem datiranju prvoga nadbiskupa.

Prvi je do tada neprikosnovenu osobu Ivana Ravenjanina u pitanje doveo ugledni bolandist Duchesne,⁷ koji je (pravilno uočivši da je splitska metropolija zapravo utemeljena tek 925. odnosno 928.) iznio gledište o Ivanu kao o legendarnoj osobi poistovjećenoj s papom Ivanom X., reorganizatorom splitske (salonitanske) metropolije, a koji je prije svog izbora za papu dugo bio nadbiskupom upravo u Ravenni. Bulić i Bervaldi su nekoliko godina kasnije u svojoj "Kronotaksi" uz neke ograde odbacili Duchesneovo mišljenje,⁸ ustvrdivši na temelju kataloga i Tominog djela da je Ivan Ravenjanin svakako postojao.

No njihovo opredjeljenje za Ivanovu dataciju u kraj VIII., odnosno početak IX. st. ponešto je konfuzno argumentirano, a čini se da su i sami autori bili u dvojbi glede datiranja, budući da je tada tradicija o Ivanu iz VII. st. još uvijek bila prevladavajuća. Svoje su argumente temeljili na netočnom bilježenju mjesta ukopa svetih Dujma i Staša,⁹ apsurdnoj tvrdnji o Ravenjaninovom pokrštavanju Hrvata i, konačno, na tzv. sarkofagu Ivana Ravenjanina, kojeg je Bulić datirao u IX. st., prije Tominog nadbiskupa Justina.

Kasnije je polemika o Ivanu Ravenjaninu sve više uzimala maha i među ostalim povjesničarima, arheolozima, povjesničarima umjetnosti, pa i filolozima i paleografima. Miho Barada je u nekoliko svojih rasprava iz te problematike pokušao pomoću splitskih vrela poduprti svoju teoriju o središtu iz kojega su Hrvati pokršteni. Smatrao je da je Dalmacija sve do početka IX. st. bila podložna Konstantinopolu, do 751. posredno preko svog egzarha u Ravenni, a potom do 817. i neposredno pod carskom upravom.¹⁰ Stoga je, prema njemu, crkvenu obnovu proveo isključivo Bizant, ali preko rimskih svećenika (*sic*), u drugoj polovini VIII. st. Više je pažnje problemu Ivana Ravenjanina posvetio desetak godina kasnije, kada je revidirao svoje zaključke (potaknut nalazom nadvratnika iz Kaštel Sućurca),¹¹ datiravši, ponešto ishitreno, u kraj VII. st. i sarkofag i nadvratnik i obnovu crkvene hijerarhije u Splitu.

⁷ Duchesne, *Le Provincial romain au XIIe siècle*, u: *Mélanges d'Archéologie et d'histoire de l'École française de Rome*. Année XXIV (1904.) fasc. I. p. 106. Citirano prema: F. Bulić - J. Bervaldi, 1912, 110.

⁸ F. Bulić - J. Bervaldi, 1912, 108-123. Bulić je vjerojatno još 1881. shvatio da tijelo pronađeno u sarkofagu nadbiskupa Ivana nikako ne može pripadati Ivanu Ravenjaninu. No, te je godine odlučio javno osporiti jedino vjerodostojnost tijela nadbiskupa Lovre, u čemu je i uspio. Usp. F. Bulić, 1882, *passim*.

⁹ *Ibid*, 116. Toma donosi verziju legende o translaciji prema kojoj su Dujam i Staš bili pokopani u salonitanskoj katedrali. Poznato je, međutim, da su obojica bili sahranjeni extra muros, Dujam na Manastirinama, a Staš na Marusincu.

¹⁰ M. Barada, 1931, 166-183.

¹¹ M. Barada, 1940, 403-411. To je mišljenje podupro i Marijan Horvat, koji je na temelju oporuke splitskog priora Petra (čiji je sarkofag smatran nekoliko desetljeća kasnijim od "Ravenjaninovog") zaključio da sarkofag, kao i oporuka, mora pripadati koncu VIII. st. Kasnije je Jakov Stipišić, međutim, dokazao da oporuka zapravo potječe iz XI. st. Usp. M. Horvat, 1951, 129-137. i J. Stipišić, 1959, 175. (usp. i ocjene Horvatovog članka iz perā Lj. Karamana i J. Lučića publicirane u *Historijskom zborniku* V/1952).

Ljubo Karaman je, u radu objavljenom u istom zborniku s Baradinim,¹² također datirao nadbiskupa prema sarkofagu, stavivši njegovo djelovanje u kraj VIII. st. Nešto je bolje argumentirana njegova druga tvrdnja, prema kojoj je *terminus post quem* za obnovu splitske Crkve vrijeme uspostave bizantskog stratega u Zadru, koju Karaman smješta negdje između 751. i 805. godine. S vremenom je ponovno uskrsnulo mišljenje o sarkofagu iz Krstionice kao o istinskom posljednjem počivalištu Ivana Ravenjanina koje je iznijela I. Nikolajević Stojković.¹³ Ona je upozorila na nalaz pečata ravenškog egzarha Pavla (723. - 726.) u Solinu te pretpostavila (analiziravši pritom i natpis s nezaobilaznog sarkofaga) da se utemeljenje splitske Crkve odigralo već oko godine 700. Sarkofag je, međutim, i ona datirala u drugu polovinu VIII. st. U podržavatelje datacije Ivana Ravenjanina u VIII. st., može se ubrojiti i usputni pokušaj Viktora Novaka,¹⁴ koji je Ravenjanina smatrao eksponentom politike Pipina Malog i pape, što je nedovoljno argumentirao, kao i tvrdnju da je Dalmacija u crkvenim stvarima bila pod jurisdikcijom Rima.

Novi zaokret uslijedio je 1967., kada je u supstrukcijama Dioklecijanove palače pronađen još jedan sarkofag s imenom nadbiskupa Ivana, ovog puta Ivana Splicićanina, sina Tvrdakova.¹⁵ Budući da su, osim Ivana Ravenjanina, tada bila poznata još samo dvojica splitskih prelata s tim imenom (Ivan iz 925/8. i Ivan iz 1050.), prednost je dana Ivanu iz X. st., prvom splitskom metropolitu, uglavnom na temelju tipološke kategorizacije sarkofaga.

Među stručnjacima koji su se pri određivanju vremena Ivana Ravenjanina radije orijentirali na pisana povijesna vrela nego na spomenike, valja spomenuti Ferdu Šišića i Grgu Novaka. Obojica su Tomin izvještaj o prijenosu relikvija Staša i Dujma u Split 650. godine smatrali nemogućim upravo zbog riječi koje je Toma napisao četiri poglavlja prije.¹⁶ On, naime, u osmom poglavlju eksplicitno tvrdi da je opat Martin za papu Ivana IV. *te iste relikvije* odnio u Rim, gdje su pohranjene u oratoriju sv. Venancija. Novak i Šišić su pretpostavili da je od vremena Martinova poslanstva morao proći dovoljan vremenski odmak kako bi se na nj zaboravilo te krenulo u Salonu po navodne relikvije.

Nada Klaić je 1971. dala vrlo kritičan prikaz čitave problematike Ivana Ravenjanina i osnutka splitske metropolije.¹⁷ Autorica se primarno koncentrirala na kritičku analizu historijskih izvora, tek se usputno, ali vrlo prodorno, zadržavši na materijalnim ostacima navedenog razdoblja.¹⁸ U začudnom pomanjkanju kronologije kod Tomina izvještaja o Ravenjaninu (koji doista ne spominje ni godinu Ivanova dolaska ni ime pape koji ga šalje) ona pretpostavlja namjerno Arhiđakonovo prešućivanje historijske istine o postanku metropolije - budući da je Toma, prema njoj, želio prikazati splitsku Crkvu kao jedinu apostolsku na istočnoj obali Jadrana. Svoje argumente temelji na više pronicljivo uočenih činjenica: na potpunoj Tominoj šutnji o splitskim saborima 925/928., kad je osnovana splitska metropolija (a Toma sve druge sabore vrlo iscrpno dokumentira), na Tominoj tvrdnji o metropolitanskoj vlasti - *privilegium dignitatis* - koju je Ivan navodno primio od pape kao nasljednik nekadašnje (tobožnje metropolitanske) vlasti Salone i na već uočenom proble-

¹² Lj. Karaman, 1940, 427-431.

¹³ I. Nikolajević Stojković, 1961, 63. Ljubo Karaman se složio s autoricom glede datacije sarkofaga, no osporavao je njenu tezu o Ravenjaninovo obnovi 700. godine. Usp. Lj. Karaman, 1962, 127.

¹⁴ Usp. V. Novak, 1923, 22.

¹⁵ B. Gabričević, 1960, 96-101.; V. Jakić Cestarić, 1978, 133-138.

¹⁶ F. Šišić, 1925, 295.; G. Novak, 1928, 24.

¹⁷ N. Klaić, 1963-1965, 209-250.; Usp. i M. Perojević, 1922.

¹⁸ Autorica je ukazala, neporecivom argumentacijom, na potrebu da se problem Ivana Ravenjanina odvoji od problema sarkofaga splitskih crkvenih dostojanstvenika imenom Ivan. Usp. N. Klaić, 1963-1965, 242-247.

¹⁹ N. Klaić, 1963-1965, 219-227.

mu "dvostrukih" relikvija svetih Dujma i Staša.¹⁹ Upozorila je i na pismo pape Ivana VIII. iz 879. upućeno, između ostalih dalmatinskih prelata, i izvjesnom Ivanu, "arhiepzbiteru svete stolice salonitanske".²⁰ Tim je pismom papa nudio palij jednom od biskupa bizantske Dalmacije, kojeg oni izaberu među sobom. Nada Klaić je ovo pismo smatrala prvim dodirnom dalmatinskog svećenstva i pape, a navod o arhiepzbiteru Ivanu uzela je kao dokaz da 879. splitska biskupija još nije bila uspostavljena te da je spomenuti arhiepzbiter Ivan bio sufragan zadarskog biskupa Vitala. Prvi bi splitski biskup, prema njoj, bio Marin, kojeg je oko 880. posvetio akvilejski patrijarh Walbert. U Tominu Ivanu Ravenjaninu vidjela je prvog dalmatinskog primasa, metropolita Ivana iz 928., onog kojem je Gabričević pripisao sarkofag iz Dioklecijanovih podruma.

Dosta je pozornosti problemu Ivana Ravenjanina posvetila M. Matijević Sokol u svom recentnom djelu o našem najvrjednijem srednjovjekovnom kroničaru.²¹ Valja istaknuti da je ovo možda najiscrpnija (u svakom slučaju najcjelovitija) dostupna nam publikacija kako o Arhiđakonu tako i o prvom splitskom prelatu. Autorica uz to, nakon potanke analize, nudi i neke nove interpretacije koje se umnogome uklapaju u stavove iznesene ovdje. No, o tome više kasnije.

* * *

Danas je potrebno nanovo sagledati sve probleme vezane uz Ivana Ravenjanina i to iz perspektive novijih historiografskih saznanja neopterećenih nekadašnjim autoritetima. Prije svega treba oštro razlučiti problem prvog nadbiskupa u Splitu od problema pokršćavanja Hrvata. Ne postoje nikakvi argumenti koji bi išli u prilog spajanju tog procesa s organizacijskim promjenama u dalmatinskoj Crkvi. Nadalje, nužno je pojavu Ivana Ravenjanina staviti u nešto širi povijesni kontekst od onoga u kojeg je do sada redovito bio smještan.

Pozabavimo se najprije pitanjem nadbiskupskih kataloga. Farlati je u razdoblje između Ravenjaninove smrti 680. i 774. godine smjestio 13 nadbiskupa koje donose katalogi i o kojima ne znamo ništa više osim njihovih imena.²² On je taj podatak ipak uzeo *cum grano salis*, smatrajući brojku od 13 prelata prevelikom za samo 94 godine. Kao i Toma i Rimski katalog, on Justina smješta u 840. godinu, a njegovu smrt u 860. Između 774. i 830. navodi Petra II., Lea i Ursa (figure jednako opskurne kao i njihovi prethodnici), a Petra III. smješta između 830. i 840., kao suvremenika kneza Trpimira (čiju darovnicu neispravno datira u 837.). Justinovim nasljednikom Farlati identificira Grguru (Jurja II.), datirajući ga 860. - 879. kao suvremenika kneževa Domagoja, Zdeslava i Branimira. U tome je slijedio Rimski katalog, dok svi ostali katalogi preskaču Justina, smještajući Grguru odmah nakon Petra III. (dakle 840. - 879.).²³ Dodatnu zabunu unosi i činjenica da su u tzv. Rimski katalog između Martina i Justina interpolirana imena 14 *salonitanskih* nadbiskupa.

¹⁹ CD I, 16. Valja upozoriti da u bogatoj korespondenciji između papinstva i naših krajeva u drugoj polovici IX. st. nigdje ne nalazimo izrijeком navedeno da je splitskog /nad/biskupa Marina posvetio upravo Walbert. Kombinacija je to N. Klaić, na koju su je možda naveli kasniji rezultati njene, inače veoma oštroumne, interpretacije.

²⁰ M. Matijević Sokol, 2002. Posebno valja istaknuti poglavlje "Ivan Ravenjanin - problem početka splitske crkvene organizacije" (str. 75-121.).

²¹ *Illyricum sacrum*, III, 45. To su: Petar, Marijan, Martin, Martin (!), Formin, Grgur, Ivan II., Vernakul, Domet, Teodor, Vital, Juraj i Vital II.

²² *Illyricum sacrum*, III, 46-75.

Važno je, međutim, naglasiti da se u rukopisnim katalozima splitskih nadbiskupa između Ravenjanina i Justina spominje više nadbiskupa, na što je upozorio Radoslav Katičić.²⁴ *Historia Salonitana maior*, *Historia Salonitana minor* i Begnin katalog navode dakle, samo Ravenjanina i Justina (Begna za Justina donosi godinu 890., a *Historia Salonitana* 840.). Međutim, svi ostali katalozi, između Ivana i Justina donose još četvoricu nadbiskupa: Petra, Marijana, Martina i Lava.²⁵ Potvrdu navedenoga niza nalazimo ipak i u Tome, njegovim ponovnim čitanjem, kako je to lijepo pokazao akademik Katičić. On je naime upozorio na sadržaj jedne cedulje (*scheda*) iz ostavštine povjesničara Ivana Lučića - Luciusa (1604. - 1679.), koji je u svojem monumentalnom djelu objavio još Farlati.²⁶

Ta *scheda* bilježi da je za cara Teodozija III. (715. - 717.) i trogirskog biskupa Petra, unuk ili nećak (*nepos*) Velikog Severa dao u Trogiru obnoviti crkvu sv. Marije *de Platea*. Taj podatak, neovisan o Tominoj kronici, potvrđuje Arhiđakonov navod o splitskom nadbiskupu Martinu, koji je bio suvremenik Teodozija III. i treći nasljednik Ivana Ravenjanina.²⁷ Sever je, dakle, nedvojbeno postojao, a živio je sredinom VII. st. ili u drugoj polovici istog - njegov unuk (*nepos*) je, *nota bene*, mogao biti i njegov nećak, što bi pomaknulo dataciju Severova djelovanja koje desetljeće kasnije. Nadbiskupa Martina, četvrtog splitskog nadbiskupa, trećeg nasljednika Ivana Ravenjanina, nedvojbeno potvrđuju tri povijesna izvora: Toma Arhiđakon, katalozi i *scheda* Ivana Luciusa. On je djelovao između 715. - 717. godine te je bio dvije ili tri generacije mlađi od prvog splitskog nadbiskupa. Time je u konačnici potvrđen i historicitet Ivana Ravenjanina.²⁸

Potrebno je ipak razjasniti neke nedoumice. Prvi problem, postojanje relikvija saloni-
14 nitanskih mučenika u Rimu i u Saloni (odnosno Splitu), ima dva aspekta - aspekt Tominog
krivog navoda o zajedničkoj grobnici Dujma i Anastazija i onaj kontradiktornih vijesti o
njihovoj translaciji u Rim (odnosno Split). Što se tiče ovog potonjeg, čini se da su sve
nedoumice riješene 1962. godine, kada je u Vatikanu izvršena rekognicija moći pohranjenih
u oratoriju sv. Venancija. Tim uvidom pokazalo se da je opat Martin 641. u Rim odnio
tek manje fragmente relikvija: nekoliko *brandea* i čestice kostiju zajedničke težine oko

²⁴ R. Katičić, 1987, 29. *Historia Salonitana maior* se u navođenju salonitanskih i splitskih nadbiskupa potpuno poklapa sa Begninim katalogom. No njihov je međuodnos ostao nejasnim. Usp. F. Bulić - J. Bervaldi, 1912, 73-100.; S. Gunjača (1973a, 246.) smatra da je Begnin katalog prepisan iz *Historia Salonitana maior*. Usp. suprotno gledište: N. Klaić, 1967, 6.-64. Danas je uglavnom prihvaćeno to mišljenje Nade Klaić koje je iznijela 1967., a po kojem bi sâm Begna imao biti autorom *Historia Salonitana maior*. Usp. tako L. Margetić, 1994, 19-20, 35. Margetić na temelju reinterpretacije formule datacije Trpimirove darovnice nudi 2. veljače 840. godine kao novi datum njenog izdavanja. Navedeno mišljenje, zbog svoje međuovisnosti s datiranjem nadbiskupa Petra, svakako ulazi u sastav ovog rada.

²⁵ Rimski katalog je zanemaren zbog njegove dubiozne vjerodostojnosti. On je, naime, sastavljen tek nakon Tomina vremena.

²⁶ *Illyricum sacrum*, IV, 306-307. Lucius je tvrdio da originalna zabilješka potječe iz pera njegova prastrica, također Ivana Luciusa. Ovaj ju je 1511. godine prepisao iz neke stare splitske kronike, koja se nije očuvala.

²⁷ HS c. XIII. Toma je, istina, pogrešno datirao nadbiskupa Martina u 970. godinu, što je već primijećeno (S. Gunjača, 1973a, 266.). R. Katičić 1987, 30-31. smatra da su postojala dva /nad/biskupa imenom Martin: prvi, suvremenik cara Teodozija III. (koji je imao djelovati oko 715. - 717.) i drugi, Držislavov suvremenik iz cca. 970. - 1000. Toma je anakronistički povezo njih dvojicu u jednu osobu. Usp. suprotno gledište: L. Margetić, 1994, 18. Sačuvan je sarkofag nadbiskupa Martina s epitafom, ali bez elemenata za precizniju dataciju (najvjerojatnije se radi o Martinu iz X. st.).

²⁸ Susreli smo se s mišljenjem M. Matijević Sokol (2002, 78.) glede osobe Ivana Ravenjanina u kojem ističe da je "Tomino djelo jedino povijesno svjedočanstvo o tom crkvenom dostojanstveniku". Smatramo, međutim, da, iako tek posredno, kao vrela u tu svrhu mogu poslužiti i katalozi splitskih nadbiskupa (pritom, dakako, mislimo na one čija je vjerodostojnost zasvjedočena) te Luciusova cedulja. Ne treba uz to zanemariti ni najranije zapise splitske Crkve, onako kako ih je detaljnom elaboracijom rekonstruirao R. Katičić (usprkos njihovom kasnijem iščeznuću; radilo se vjerojatno o kakvom nadbiskupskom katalogu i/ili pontifikalnoj kronici).

3 kg.²⁹ Tako nema više nikakvih dvojbi glede autentičnosti relikvija čuvanih kako u Splitu tako i u Rimu. Anakronistički detalji prisutni u legendi o translaciji mogu se objasniti brojnim kompilacijama iste, nastalima kroz stoljeća, a i prema redakciji koju je izvršio Adam Parižanin u XI. st. Na to je rješenje pomišljao već i Ljubo Karaman.³⁰

Nadalje, uzimanje tvrdnje o Ravenjaninovom pokršćavanju Hrvata kao dokaza za njegovo nepostojanje ne može biti plauzibilan argument iz više razloga: (1) pokršćavanje Hrvata koncem VIII. st. još uvijek nije nepobitno dokazano; (2) teza akademika Margetića o doseobi Hrvata u VIII. st., iako uvjerljiva, još je uvijek *sub iudice*; (3) tekstovi o Ravenjaninovo djelatnosti među Hrvatima potječu iz XIII. st., dakle iz vremena kada se prava etnička situacija na istočnom Jadranu VII. st. već odavno mogla iskriviti u raznim prijepisima i redakcijama starih kronika, pomiješavši Slavene s Hrvatima, Hrvate s Gotima itd.

Tomina šutnja o saborima 925. i 928., kao i o dataciji Ivana Ravenjanina, doista jest indikativna, kako to smatra Nada Klaić; no, smatram da su razlozi tog šutnji mnogo benigniji od onih koje je autorica predložila: Toma nije datirao Ivana Ravenjanina jer doista *nije znao kada je točno taj nadbiskup živio!* Ne zaboravimo da je između njih dvojice vremenski hijat od pola tisućljeća, vrijeme u kojem je mnogo toga bilo prepušteno crkvenoj tradiciji ili usmenoj predaji. Uostalom, to što Toma ne navodi ime pape koji je poslao Ravenjanina (već samo neodređeno spominje njegovu titulu *summus pontifex*) nije kod tog našeg kroničara izoliran slučaj.³¹ Ipak, slažem se da je sabore iz 925/8. prešutio kako bi potkrijepio svoje tvrdnje o metropolitanskoj vlasti splitske Crkve još od vremena Salone. No, to što prije 925. u Splitu nije bilo metropolita ne znači da nije bilo ni nadbiskupa, a nikako ne znači i da Ivan Ravenjanin nije postojao. I u našoj recentnijoj historiografiji se javljaju mišljenja da treba strogo razlučiti problem obnove nekih oblika crkvene organizacije neposredno nakon pada Salone od problema aproprijacije salonitanskog crkvenog prvenstva od strane splitskih nadbiskupa.³² Po meni, taj *privilegium dignitatis*, kojeg Toma shvaća kao metropolitansku vlast, odnosi se na nekakvo nominalno prvenstvo salonitansko-splitskog nadbiskupa koje je ovaj imao pred ostalim dalmatinskim prelatima nakon pada Salone kao *primus inter pares*. Izravna posljedica tog prvenstva možda je i visok položaj koji splitski prelat zauzima na koncilu 787. Papinsko pismo arhiprezbiteru Ivanu iz 879. i konotacije koje ono sa sobom nosi, mogu se vrlo jednostavno objasniti - taj je Ivan iz 879. vjerojatno bio *locumtenens* biskupa, a tu je dužnost obnašao prije izbora /nad/biskupa Marina, a nakon smrti njegova prethodnika. Tako je to u jednoj popratnoj noti objasnio još Farlati, u čemu mu valja vjerovati.³³ To, dakako, nije bio prvi dodir dalmatinskog svećenstva i pape (ne zaboravimo pisma Grgura Velikog i misiju opata Martina), a ranije postojanje nadbiskupa u Splitu u međuvremenu je također dokazano (vidi *supra*).

²⁹ Usp. Porečki sveti Mavro i solinski prvokršćanski mučenici, URL: <http://www.pazinski-kolegij.hr/crkva/sve-timavro.htm> (02. 03. 2004.). Rekognicija je izvršena 18. 07. 1962., a relikvije su nakon medicinske i antropološke obrade u oltar vraćene 06. 02. 1964. Među relikvijama jedanaestorice mučenika (Venancija, Dujma, Anastazija, Mavra, Asterija, Septimija, Sulpicijana, Telija, Antiohijana, Pavlinijana i Gajana) nije pronađena nijedna lubanja ili duža kost (pronađene kosti duljine maksimalno od 20 do 30 cm).

³⁰ Lj. Karaman, 1940, 427.

³¹ Tako kada govori o nekanonskom posvećivanju trogirskoga biskupa Dese Makarelijeva od strane splitskog nadbiskupa Gaudija (HS c. XIX, p. 97), Toma iz neznanja ili propusta uopće ne spominje ime pape koji je zbog rečenog postupka oštro reagirao protiv Gaudija. I ovdje je to samo *summus pontifex* (vjerojatno Eugen III). Ne bi bilo teško umnožiti te primjere.

³² N. Budak, 1996, 129.; M. Matijević Sokol, 2002, 97.

³³ *Illyricum sacrum*, III, 78., nota C. Historicitet /nad/biskupa Marina potvrđuje Toma (HS c. XIII, p. 52), koji ga spominje kao suvremenika kneza Branimira i kralja Karla (Karlo III. Debeli); spominje ga i papa Stjepan VI. u svom znamenitom pismu ninskom biskupu Teodoziju iz 886/87. godine (CD I, 20-21), što odgovara Tominom datiranju. No, Marin se tad već spominje kao preminuo.

M. Matijević Sokol³⁴ smatra da je Toma Arhiđakon, u želji da prikaže renovaciju "metropolije" kao proces databilan sedmim stoljećem, prilikom svog pomalo nespretnog kompiliranja svih poznatih mu zapisa o začetcima splitske crkvene organizacije postupio suprotno od svog tretiranja osobe sv. Dujma (kojeg je "podvostručio"); dalo bi se, prema tome, zaključiti da je Toma dva (kronološki i formalnopravno zasebna) trenutka obnove prikazao kao jedan. Dok je već N. Klaić 1971. nedvojbeno utvrdila splitske sabore iz 925. i 928. kao nositelje predložka za Tomine konstrukcije, odbacila je (u nedostatku vrelâ) svaku mogućnost o nekom Ivanu iz VII. st. M. Matijević Sokol, međutim, ostavlja otvorenom mogućnost da je lik Ivana Ravenjanina, onakav kakav je kod Tome, odjek nepotpunih informacija (bilo tekstualnih ili usmenih) koje je imao o počecima splitskih crkvenih institucija (neovisno o tome da li se radilo o nadbiskupu, biskupu ili biskupu koji se smatra nadbiskupom). Autorica ipak dvoji glede datacije tog "najranijeg" Ivana, smještajući ga okvirno u VII/VIII. st.³⁵

Dosadašnji su istraživači (posebice M. Barada, Lj. Karaman i N. Klaić) u svojim razmatranjima o Ivanu Ravenjaninu ponudili mnoge primamljive argumente i pronicljive zaključke; no svi su, što zbog nepoznavanja kasnije otkrivenih vrela, što zbog nepažnje, u svojim konkluzijama skrenuli na uopćene ili ishitrene tvrdnje. Ovdje želim ponuditi jedan prijedlog u traženju konačnog rješenja, kojim se na Ivana iz Ravenne gleda iz posve novog kuta.

Kao jednu od premisa određivanju Ivanove datacije, prije svega valja upozoriti na njegov znakovit grad porijekla - Ravennu. Činjenica da Toma prvog nadbiskupa definira kao Ravenjanina možda je najznačajniji podatak kojeg nam vrijedni splitski kroničar donosi o toj, inače prilično tajnovitoj osobi.³⁶ Ravenna je, kao što je poznato, bila sjedište bizantskoga egzarha (carskog vojnog i civilnog upravitelja bizantskih posjeda u Italiji), što je i ostala sve do langobardskog osvajanja 751. Uopće veze Salone (kasnije Splitsa) i Dalmacije s Ravennom dobro su dokumentirane, te je na njih upozorila već starija historiografija.³⁷ Možda najpoznatiji događaj koji apostrofira poseban odnos Ravenne i Salone možemo naći u Tominom izvještaju o salonitanskom nadbiskupu Maksimu.³⁸ Taj je samozvani prelat posljednjih godina VI. st. optužen za simoniju (na čelo nadbiskupije došao je sumnjivim putem 592/93., usprkos protivljenju pape i svojih podređenih). Svakako je značajno da je Grgur Veliki, pokušavajući riješiti nedoumice glede Maksimove legitimnosti, za arbitra u tom sporu imenovao ravenskog nadbiskupa Marinijana. Maksim se pred crkvenim autoritetima morao opravdati upravo u Ravenni, položivši prisegu *ante corpus beati Apollinaris*.³⁹

³⁴ M. Matijević Sokol, 2002, 108-109.

³⁵ Budući da se iznosi podatak o Tominom poznavanju sastavaka Anastazija Bibliotekara (autora Liber pontificalis) i direktnom preuzimanju pojedinih epizoda (npr. misija opata Martina) teško je oteti se dojmu da autorica ipak u onom /nad/biskupu Ivanu iz 787. vidi, mutatis mutandis, Ivana Ravenjanina (tim više što znamo da je upravo Anastazije Bibliotekar preveo dio spisa Nicejskog koncila iz 787.). No, ozbiljan prigovor potonjoj pretpostavci našao bi se, između ostalog, u činjenici da Toma prvog prelata uporno naziva Ravenjaninom (o čemu opširnije vidi infra).

³⁶ I. Goldstein, 1995, 135-137. također naglašava Ravenjaninovo porijeklo kao značajno. Odbacuje mišljenje N. Klaić o metropolitu Ivanu iz 925. kao izvornom Ivanu Ravenjaninu, a navod o njemu kao papinskom legatu smatra Tominim anakronizmom. Dvoumi se, međutim, između proglašavanja Ivana legendom ili stvarnom osobom čije su zasluge preuveličane.

³⁷ F. Šišić, 1925, 284.; G. Novak, 1928., passim; M. Barada, 1931, 167. Ravenski nadbiskup Damjan (692. - 708.) je bio Dalmatinac. O tome usp. Liber pontificalis (spis sastavljen po uzoru na mnogo poznatiji istoimeni rimski) Agnella iz Ravenne, gdje za Damjana (prema tradiciji tridesetsedmog ravenskog nadbiskupa) stoji: Hic vero praesul ex Dalmatiarum fuit partibus. Veze Salone i Ravenne uočljive su i u razmjeni dobara: sarkofazi salonitansko-bračke provenijencije (križ na pročelju bez ikakvog drugog ukrasa) uvelike su izvoženi u Ravennu. Usp. I. Fisković, 1981, 105.

³⁸ HS c. VI, p. 27-29.

³⁹ J. Belamarić, 1998, 58., bilj. 8.

Stoga je I. Nikolajević Stojković bila na dobrom tragu kada je prije više desetljeća upozorila na solinski pečat egzarha Pavla i pretpostavila osnutak nadbiskupije oko 700.⁴⁰

Ravenna je kao civilno-administrativno i vojno središte bizantske sfere na Zapadu bila ključno uporište carske politike, a njen je egzarh igrao presudnu ulogu u svim relevantnijim zbivanjima u Italiji i šire (npr. ekspedicija egzarha Kalinika protiv Avara 599., akcije egzarha Izacija 626. - 643. u konsolidiranju bizantske vlasti u Italiji). K tome je ravenski egzarh imao isključivo pravo potvrde izbora svakog novog pape, koje je na nj prenio bizantski car. Stoga je bio ključna figura, kako u odnosima pape i patrijarha, tako i u čisto političkim odnosima Istoka i Zapada.

Neki su naši historiografi Ravenni čak pridavali toliki značaj da su je smatrali administrativnim, pa i crkvenim središtem kojem su gravitirali bizantski posjedi u Dalmaciji, a koje je taj položaj zadobilo *ad hoc* nakon pada Salone, zbog prevelike udaljenosti Konstantinopola.⁴¹ Usprkos tim ponešto pretjeranim zaključcima, Ravenna je nedvojbeno imala velik značaj za istočnojadranske gradove. Taj se značaj očitovao i polovicom VII. st., kada je car, u okviru akcije konsolidiranja bizantske vlasti u Dalmaciji, u novoosnovani Split odaslao svog čovjeka, Ivana, poslanog dakako preko linije ravenškog egzarha (ovdje je nebitno da li je Ivan bio porijeklom iz Ravenne ili je tek doputovao u Split iz tog grada kao svog posljednjeg boravišta).

“Kronološki neodređen, Ivan se gotovo gubi u maglici legende oduzimajući povjesniku čvršće uporište zaključivanja. Možda je u njoj, ipak, sačuvana zbiljska jezgra o nekom, pobliže nepoznatom, došljaku iz Ravenne. Toma je mogao oviti kronološkom maglicom Ivanovo djelovanje, prikazati ga drukčijim nego što je, možda, uistinu bio, ali teško da je mogao sasvim izmisliti rane crkvene i ljudske veze između Ravenne i Splita niti je za to mogao imati valjana razloga”.⁴²

No, u kakvim je okolnostima došlo do Ravenjaninove misije? Konstantin Porfirogenet neumorno ponavlja da su Hrvati po svom dolasku na Balkanski poluotok priznali suverenitet istočnorimskog cara, što s obzirom na situaciju nastalu nakon bizantskog trijumfa nad Perzijancima i Avarima i ne mora biti neistinito.⁴³ No, u previranjima nastalima posljednjih godina Heraklijeve vladavine (arapska invazija, otpad istočnih pokrajina Carstva, sukobi ortodoksnih i monoteleta) vjerojatno nije bilo moguće ostvariti neku akciju na istočnom Jadranu, bilo crkvenu bilo političku, koja bi imala iole trajnije rezultate. Stoga nam Ivana Ravenjanina valja tražiti u nešto kasnijim godinama, imajući na umu 751. godinu kao *terminus ante quem* za dolazak bilo kakvog carevog čovjeka iz Ravenne. [N. B. Ukoliko se prisjetimo da je Egzarhat uslijed langobardskog pritiska *de facto* prestao funkcionirati još nekoliko desetljeća prije, taj *terminus ante quem* se spušta na prve godine VIII. st.]

Na ovom je mjestu nužno opetovati podatak da je oko 717. godine *nepos* Velikog Severa bio aktivan. Ako je to doista bio Severov nećak, a ne unuk (kako većina istraživača vjeruje), a Sever je bio Ravenjaninov suvremenik, onda Severa, kao i Ravenjanina, treba redatirati u prvo ili drugo desetljeće druge polovine VII. st., ako ne i kasnije.⁴⁴ Još jednom

⁴⁰ Vidi bilj. 13.

⁴¹ F. Šišić, 1975.; M. Barada, 1931.; F. Bulić (1984, 292.) smatra da u Dalmaciji političku upravu predstavljaju prokonzul i prefekt podređeni ravenškom egzarhu. U svakom slučaju su dokumentirani Jobin kao prefekt Ilirika 592. i Marcellin kao prokonzul Dalmacije 598.

⁴² T. Raukar, 1997, 365.

⁴³ G. Ostrogorski, 2002, 52-53. Za Porfirogenetove podatke o Slavenima usp. B. Ferjančić, 1959.

⁴⁴ Vjerojatnije je ipak da je riječ o Severovom unuku, budući da se u denominaciji donešenoj u Luciusovoj cedulji spominje (...) comes, Constantii filius et Magni Severi nepos.

upozoravam na činjenicu da ne znamo točnu godinu pada Salone i Severova djelovanja, ali iz Tomina djela znamo da su između pada Salone (vjerojatno 626.) i misije opata Martina (641.), kao i između te misije i useljavanja Salonitanaca u Palaču, postojali značajni vremenski hijati. Logično je, dakle, pretpostaviti da je do Severova i Ravenjaninova djelovanja u Splitu došlo pedesetih godina VII. st. Time se zapravo vraćamo na tradicionalnu, Farlatijevu dataciju Ivana Ravenjanina u razdoblje između cca. 650. i 680. godine. Navedene se godine skladno uklapaju i u ekspediciju cara Konstansa II. (641. - 668.), Heraklijevog unuka, koju je poduzeo 658. godine: pošao je u "Sklaviniju", gdje je "mnoge zarobio i pokorio".⁴⁵ U okviru tog pohoda moglo je doći i do parcijalne obnove crkvene organizacije pod carskim okriljem.

Što se tiče stvarne povijesne pozadine moguće koordinirane akcije pape i cara u reorganizaciji crkvenog života u Dalmaciji, nju (usprkos naličju mnogo hvaljene akcije Ivana IV.) treba također tražiti u drugoj polovini VII. st.⁴⁶ Upitno je pritom da li je papa uopće imao kakvu ulogu u *Renovatio Ecclesiae Salonitanae*, ali ako jest, vjerojatnije je da se radilo o nekom papi iz druge polovine stoljeća, a ne o Ivanu IV., bio on Dalmatinac ili ne. Ivan IV. nije bio u najboljim odnosima s Heraklijem i njegovim neposrednim slabim nasljednicima, koji su favorizirali monoteletizam. Ivanovi nasljednici Teodor I. (642. - 649.) i Martin I. (649. - 653.) proveli su svoje pontifikate u uzaludnoj borbi protiv monoteletskih patrijarhâ, bezrezervno podržavanih od strane cara; Martin I. je čak bio podvrgnut zlostavljanju od strane ravnog egzarha zbog svoga otpora caru; suđeno mu je za veleizdaju i umro je u progonstvu na Krimu.⁴⁷ Do kompromisa je došlo tek za pape Vitalijana (657. - 672.), kojeg je car čak posjetio u Rimu 663. godine. Konstans II. bio je prvi car koji je posjetio Rim nakon pada Zapadnoga Rimskog Carstva. Obnovljeni sklad pape i cara (koji se djelomice ogradio od monoteletizma) te careva kontinuirana prisutnost u Italiji 662. - 668. (a i njegova spomenuta balkanska ekspedicija 658.) mora da su bili pozadina nastojanjima oko obnove crkvenoga života u Dalmaciji. Do konačnog pomirenja cara i pape došlo je ipak tek 680., kada je na Carigradskom (VI. ekumenskom) koncilu monoteletizam svečano osuđen.

Postoji još jedna, nedavno u drugačijem kontekstu iznesena, potvrda da je upravo za Vitalijanovu pontifikata i Konstansova vladanja u Dalmaciji konsolidirana crkvena i politička situacija. Konzervator i povjesničar umjetnosti Radoslav Bužančić je 2003., baveći se crkvicom Sv. Duha u Škripu na Braču, upozorio na njen posvetni natpis, koji ju datira upravo u to razdoblje:

*Salonitani et Epetiani cives Braciae, oppidum desolatum concorditer pro domicilio refabricant et Florus presbyter benedicendo dicat Vitaliano pontif. et Heraclio Const. Augusto.*⁴⁸

⁴⁵ G. Ostrogorski, 2002, 59-60.

⁴⁶ F. Šišić (1925, 295.) smatra Ivana Ravenjanina izbjeglicom koji je iz Ravenne pobjegao pred Langobardima 751., te stoga tu godinu uzima kao terminus post quem za utemeljenje splitske nadbiskupije. S. Gunjača, 1973b, 77-126. se priklanja mišljenju da je Ravenjanin u Split stigao 642.

⁴⁷ G. Ostrogorski, 2002, 61. Martin I. je iskoristio interregnum između izbora dvojice egzarhâ kako bi se uspeo na papinski tron bez carske potvrde. Konstans II. naložio je novoimenovanom egzarhu Olimpiju da uhiti papu. Olimpije je međutim iskoristio novonastalu situaciju da pokuša ostvariti vlastitu ambiciju za carskom krunom, što je prirodno završilo njegovom prijevremenom smrću 652. Novi egzarh, Teodor Kaliopa, ispunio je 653. carevu naredbu: jedan od preteksta za suđenje papi bila je navodna podrška koju je dao Olimpiju.

⁴⁸ R. Bužančić, 2003, 195-196. Radilo se zapravo o adaptaciji negdašnjeg hrama božice Kibebe u crkvu. Kao što je već primijećeno, (V. Delonga, 1996, 19.), podaci o ovakvim natpisima u Dalmaciji su prije Luciusovih sabiranja u XVII. st. gotovo unikum. Stoga su nam svake vijesti o njima višestruko dragocjene. Prve podatke o ovom (danas izgubljenom) natpisu donosi nam brački arhiepiskop i kronicar Domnus de Cranchis (Dujam Hranković)

Salonitanci su, dakle, na Braču (najbližem refugiju) boravili još pedesetih i šezdesetih godina VII. st. Ne znamo, doduše, da li je do povratka izbjeglica u Split pod Severom došlo prije tog vremena, ili je povratak tek imao uslijediti, ali zato sada možemo s mnogo više preciznosti datirati Severa i Ivana Ravenjanina (okvirno 657. - 668., a i kasnije).⁴⁹ Gornja granica za uspostavljanje čvrstog bizantskog suvereniteta na Balkanu svakako je 678. godina, kada je car Konstantin IV. Pogonat (668. - 685.) trijumfirao nad Arapima i primio pokorna poslanstva Avara i Slavena nastanjenih u nekadašnjem Iliriku.⁵⁰

Kao što je već primijećeno,⁵¹ ništa od onoga što je Toma napisao o djelatnosti Ivana Ravenjanina u Splitu nije nemoguće: on je u nj upućen sa zadatkom da ponovno organizira salonitansku nadbiskupiju; po dolasku je transformirao carski mauzolej u katedralu i posvetio ju Blaženoj Djevici (kultu koji je tih godina doživio pravi procvat).⁵² Kao što smo vidjeli, nema pravog povoda ni sumnji da je Ravenjanin dao prenijeti relikvije svetih Dujma i Anastazija iz ruina Salone u netom konsakriranu katedralu; te su relikvije mogle biti itekako važan ulog u naglašavanju važnosti splitske Crkve kao nasljednice Salone. Primarna nadbiskupova zadaća bila je reorganizacija crkvene hijerarhije; tek usputno je moglo doći do sporadičnih pokušaja misionarenja među Slavenima, odjeke čega možda možemo naći u pismima pape Agatona (678. - 681.), nešto kasnijeg Ravenjaninova suvremenika.⁵³

Što se tiče nadbiskupova formalnopravnog statusa, bespredmetno je raspraviti o Ivanu kao o dalmatinskom primasu. Sâm u polemiku oko toga pitanja započeo je još Toma Arhiđakon, prešutjevši iz ovog ili onog razloga uspostavu metropolije iz 925. godine. Ne znamo kakve su bile Tomine informacije o ingerencijama salonitanske Crkve prije osvojenja grada u VII. st. Toma je svoje možebitne nedoumice oko statusa salonitanskih prelata lakonski rješio pripisivanjem nadbiskupske (a time po njegovom viđenju i metropolitske) titule već sâmom sv. Dujmu. Postoje, međutim, izvjesne indicije (kako dokazuje M. Matijević Sokol) da je Arhiđakon bio upućen u nedosljednosti tituliranja salonitanskih prvosvećenika, a koje je, čini se, namjerice prešutio.⁵⁴ Činjenica je da nijedan salonitanski nadbiskup, usprkos nekim suprotnim tvrdnjama iznošenima posljednjih godina,⁵⁵ nije bio niti je mogao biti

u svom djelu *Braciae Insulae Descriptio*, napisanom 1405. O vjerodostojnosti toga prijepisa mnogo se raspravljalo, ali bez uspjeha. U recentnijim interpretacijama, pak, do izražaja dolazi opravdavanje njegova autenticiteta (usp. R. Katičić, 1998, 244.). V. *Legende i kronike*, 209.

⁴⁹ Upozoravam na još jedan zanemaren, ali važan detalj glede odnosa Ravenne i Dalmacije: car Konstans II. je 666. ediktom dao autokefalnost ravenskoj nadbiskupiji, izuzevši je od papinske jurisdikcije. Nadbiskup Mauro (648. - 671.) primio je palij od cara osobno. Njegovog nasljednika Reparata posvetila su tri njegova sufragana (!). Takvo je stanje potrajalo sve do 683., kada je Konstantin IV. Pogonat vratio Ravenu pod papinu jurisdikciju. Nedolazak dalmatinskih biskupa na crkveni sabor u Rim 680. godine često je tumačen kao znak njihove političke podložnosti Avarima ili Slavenima (usp. L. Margetić, 2002, 88.). No, to se može shvatiti i kao odjek samostalnosti ravenske Crkve, kojoj su dalmatinski biskupi bili vrlo skloni (ako ne i podložni).

⁵⁰ F. Šišić, 1975. Tematski je poredak u Dalmaciju uveden ipak tek pod Bazilijem I. (867. - 886.).

⁵¹ N. Budak, 1996, 129.

⁵² O štovanju Marije u Splitu pisala je najiscrpnije M. Marasović Alujević, 1985, 286-288.

⁵³ S. Sakač, 1931.; F. Šišić, 1925.; F. Šišić, 1975.

⁵⁴ M. Matijević-Sokol, 2002, 65-72. Znakovito je da Toma Natała (582. - 592.) naziva nadbiskupom, a njegovog dalekog prethodnika Glicerija (474. - 480.) samo biskupom. Prelate koji su živjeli između Glicerija i Natała ne spominje. Činjenica je da je Natała bio prvi salonitanski prelat kojeg je papa (Grgur Veliki u jednom pismu iz 592. godine) oslovio nadbiskupom. Osim toga, znamo da su se salonitanski biskupi sami smatrali nadbiskupima, što je možda odraz utjecaja carskog dvora i carigradskog patrijarha. Najraniji poznati nam slučaj da (lokalni) izvori jednog salonitanskog biskupa tituliraju nadbiskupom potječe s početka VI. stoljeća: Stjepan (510. - 527.) se nerijetko u epigrafičkim izvorima upravo tako oslovljava.

⁵⁵ J. Jeličić Radonić (1999-2000, 54.) naziva salonitanskog nadbiskupa metropolitom na temelju preuveličane interpretacije jednog pisma pape Zosima Hezihiju iz 418. godine. Isto pismo donosi i Farlati (*Illyricum sacrum*, II, 74-78.). No, podaci koje donosi to pismo mogu se dvojako shvatiti. Daljnji autoričini argumenti za metropoliju (gabariti stolne crkve u njen luksuzni interijer) su neprihvatljivi.

metropolit.⁵⁶ “Nadbiskupska čast-titula poznata je u Crkvi na Istoku već u IV. st., dok se na Zapadu javlja tek od vremena pape Grgura Velikoga, kada se daje samo biskupima Ravenne”.⁵⁷ Metropolitiska se čast u Dalmaciji prvi put javlja u X. st., naime upravo 925. godine. Prije tog vremena jedino je biskup sa sjedištem u *političkoj* metropoli mogao imati neko nominalno prvenstvo pred ostalima, iako vrlo ograničeno. Takvo su prvenstvo vjerojatno imali salonitanski nadbiskupi prije pada grada, kao i zadarski biskup prije sabora u Splitu 925.⁵⁸ To se prvenstvo, ili “starješinstvo”, ogleda i 787., kada je u aktima ekumenskoga koncila u Niceji splitski nadbiskup po starješinstvu naveden ispred ostalih nazočnih dalmatinskih biskupa.⁵⁹

Dalmatinska je Crkva u to vrijeme nedvojbeno bila vrlo bliska istočnoj Crkvi, što indirektno dokazuje plejada bizantskih svetaca i sanktorema štovanih po čitavoj Dalmaciji. Tu su zatim i relikti bizantskog prava, jezikoslovni elementi, neke arhitektonske i skulptorske forme itd. Čini se da je u dalmatinskim obalnim gradovima zapadni utjecaj počeo prevladavati tek nakon dovršetka kristijanizacije Hrvata i konačnog ustroja hrvatske države, a u svjetlu franačkih osvajanja.⁶⁰

Nadbiskup je u gradu razvio i značajnu graditeljsku djelatnost, izgradivši crkve sv. Mihočila i sv. Andrije itd. i započevši adaptaciju istočnog dijela nekadašnjih carskih apartmana u nadbiskupsku palaču. Pri svom djelovanju nadbiskup je usko surađivao sa salonitanskim patricijatom doseljenim u Palaču, poglavito s Velikim Severom. Sever će zadugo ostati u dobroj uspomeni građana Splita - kao njihov predvodnik i branitelj, ali i kao velikodušan donator Crkve. Njegov je rod ostao ugledan i u kasnijim godinama: oko 715. Severov je unuk (ili nećak) *comes*, i u Trogiru se odlučuje na pobožno djelo - popravak crkve svete Marije *de Platea*, ostavivši tako budućim generacijama neprocjenjiv trag postojanja svoje obitelji.

Izvori i literatura

Miho Barada, “Episcopus Chroatensis”, u *Croatia Sacra*, 1/1931, 161-215.

Miho Barada, “Nadvratnik VII. stoljeća iz Kaštel Sućurca”, u *Serta Hoffilleriana* (VHAD 18-21/1937-1940), Zagreb, 1940, 401-417.

Joško Belamarić, “The First Centuries of Christianity in Diocletian’s Palace in Split”, u *Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae*, III, Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana; Arheološki muzej, Citta del Vaticano-Split, 1998, 55-68.

⁵⁶ R. Katičić, 1987, 40.: “Titula nadbiskupa u dalmatinskim je gradovima vrlo stara i nije u starije doba bila vezana za metropolitansku vlast. Stoga vijesti o tome da su u Splitu i Dubrovniku od samog početka stolovali nadbiskupi nisu neistinite. Nema opravdanja jedino to, što se u tome poslije vidjela potvrda da su te crkve od samoga početka bile i sjedište metropolija. To međutim po svemu što znamo nije bilo tako.”

⁵⁷ M. Matijević Sokol, 2002, 65.

⁵⁸ N. Klaić, 1963-1965, 226. E. Dygve (1989., 40.) smatra sve salonitanske i splitske nadbiskupe metropolitama, pozivajući se na spomenuto pismo Hezihiju i na autoritet Ferde Šišića (v. bilj. 55.).

⁵⁹ R. Katičić, 1993, 28. O statusu Zadra, dalmatinske političke metropole, nemamo podataka, budući da zadarski biskup nije prisustvovao koncilu. Tom /nad/biskupu Ivanu iz 787. danas se pripisuje sarkofag koji se nekad pripisivao Ivanu iz Ravenne. Usp. V. Delonga, N. Jakšić, M. Jurković, 2001, 40-41, 68-69.

⁶⁰ Ž. Rapanić, 1987, 70. Utjecaj običajâ istočne Crkve je u Dalmaciji sporo odumirao. Konačna pripadnost papinskoj jurisdikciji ostvarena je 928., iako je u političkoj sferi Bizanta Dalmacija ostala, uz prekide, sve do 1180. Još 1050., na vrhuncu reformnog papinstva, splitski se nadbiskup Dabral branio da ima ženu i djecu prema običaju istočne Crkve (*consuetudo orientalis ecclesiae*), na što se u Splitu imao puno pravo pozivati. Međutim, ipak je svrgnut. Usp. N. Klaić, 1963-1965, 223.

- Neven Budak, "Pokršćavanje Hrvata i neki problemi crkvene organizacije", u *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, ur. Miljenko Jurković & Tugomir Lukšić, Muzejsko galerijski centar; Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta; Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1996., 127.-136.
- Frane Bulić, *Dva sarkofaga Ivana Ravenjanina i Lovre Dalmatinca spljetskih nadbiskupa*, Ivan Vodicka, Zadar, 1882.
- Frane Bulić - Josip Bernaldi, "Kronotaksa spljetskih nadbiskupa (od razorenja Solina do polovice XI. vijeka)", *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, 1912, priloga.
- Frane Bulić, *Izabrani spisi*, Književni krug, Split, 1984.
- Radoslav Bužančić, *Quelques chantiers de construction du VIIe siecle aux environs de Salone, apres la chute de la ville*, u *Hortus Artium Medievalium*, 9/2003, 195-204.
- CD = *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. I-XVIII. Uredili T. Smičiklas (II.-XII.), M. Kostrenčić-E. Laszowski (XIII.), M. Kostrenčić (I., XIV.-XVI.), S. Gunjača (XVII.), D. Rendić-Miočević (XVIII.), Zagreb 1904.-1990.
- Vedrana Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1996.
- Vedrana Delonga, Nikola Jakšić, Miljenko Jurković, *Arhitektura, skulptura i epigrafika karolinškog doba u Hrvatskoj*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2001.
- Documenta historiae Croaticae periodum antiquam illustrantia*, ur. F. Rački, JAZU, Zagreb, 1877.
- Ejnar Dyggve, *Izabrani spisi*, Književni krug, Split, 1989.
- Božidar Ferjančić, *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II*, Posebna izdanja SAN 323, Beograd, 1959.
- Igor Fisković, "Ranokršćanski sarkofazi s otoka Brača", u *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXXV/1981, 105-137.
- Branimir Gabričević, "Sarkofag nadbiskupa Ivana pronađen u podrumima Dioklecijanove palače", u *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXII/1960, 87-101.
- Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Novi Liber, Zagreb, 1995.
- Stjepan Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, I, Školska knjiga, Zagreb, 1973a.
- Stjepan Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, II, Školska knjiga, Zagreb, 1973b.
- Marijan Horvat, *Oporuka splitskog priora Petra*, Rad JAZU 283, Zagreb, 1951.
- Illyrici sacri tomi I-VIII*. Uredili D. Farlati (I.-V.), J. Coleti (VI.-VIII.) Venecija 1751. - 1819.
- Vesna Jakić Cestarić, "O imenu oca splitskog nadbiskupa Ivana u natpisu na sarkofagu", u *Onomastica jugoslavica*, 7/1978, 133-138.
- Jasna Jeličić Radonić, "Mozaici Simferijevo Hezihijeve katedrale u Saloni", u *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 38/1999-2000, 51-72.
- Ljubo Karaman, "O počecima srednjovjekovnog Splita do godine 800.", u *Serta Hoffilleriana* (VHAD 18-21/1937-1940), Zagreb, 1940, 419-434.
- Ljubo Karaman, "Razgovori o nekim problemima domaće historije, arheologije i historije umjetnosti II", u *Peristil*, 5/1962, 127.

- Radoslav Katičić, "Vetustiores ecclesiae Spalatensis memoriae", u *Starohrvatska prosvjeta*, III 17/1987, 17-51.
- Radoslav Katičić, *Uz početke hrvatskih početaka: filološke studije o našem najranijem srednjovjekovlju*, Književni krug, Split, 1993.
- Radoslav Katičić, *Litterarum studia: književnost i naobrazba ranog hrvatskog srednjovjekovlja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
- Nada Klaić, *Historia Salonitana Maior*, Naučno delo, Beograd, 1967.
- Nada Klaić, "Ivan Ravenjanin i osnutak splitske metropolije", u *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXV-LXVII/1963-1965, 209-250.
- Legende i kronike*, ur. Vedran Gligo & Hrvoje Morović, Čakavski sabor, Split, 1977.
- Marina Marasović-Alujević, "Hagionimi srednjovjekovnog Splita", u *Starohrvatska prosvjeta*, III 15/1985, 269-304.
- Lujo Margetić, "Historia Salonitana i Historia Salonitana maior - neka pitanja", u: *Historijski zbornik*, XLVII/1994, 1.-36.
- Lujo Margetić, *Prikazi i diskusije*, Književni krug, Split, 2002.
- Mirjana Matijević Sokol, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo: rano doba hrvatske povijesti*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2002.
- Ivana Nikolajević Stojković, "Solinski pečat egzarha Pavla (723 - 726)", u *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 7/1961, 63.
- Grga Novak, "Nekoja pitanja iz istorije srednjovjekovnog Splita", u *Starohrvatska prosvjeta*, II 1-2/1928, 24.
- Viktor Novak, "Pitanje pripadnosti splitske nadbiskupije u vrijeme njezine organizacije", u *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, XLVI/1923, 22.
- Georgije Ostrogorski, *Povijest Bizanta*, Golden marketing, Zagreb, 2002.
- Marko Perojević, "Ninski biskup Teodozije (g. 879 - 892)", u *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, XLV/1922, prilog.
- Željko Rapanić, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Logos, Split, 1987.
- Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje: Prostor, ljudi, ideje*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
- Stjepan Sakač, "Ugovor pape Agatona i Hrvata proti navalnom ratu (oko god. 679)", u *Croatia Sacra*, 1/1931, 1-84.
- Jakov Stipišić, "Oporuka priora Petra" u *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, 2, Zagreb, 1959.
- Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Matica hrvatska, Zagreb, 1925.
- Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1975.
- HS = Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika* (prev. O. Perić), Split, Književni krug, 2003.

PRO TEMPORE
časopis studenata povijesti

Zagreb, 2005.

Pro tempore
Časopis studenata povijesti
godina II., broj 2., Zagreb, 2005.

Glavna i odgovorna urednica
Maja Crnjac

Uredništvo
Ivan Basić, Maja Blažek, Maja Crnjac, Ivan Dujmić, Goran Miljan, Maja Miovec, Tin Pongrac,
Jasmina Skočilić, Iva Žutić

Naslovnica
Jasmina Skočilić

Prijelom i grafička obrada
Robert Borenić

Lektura
Maja Blažek, Maja Crnjac

Korektura
Maja Crnjac

Izdavač
ISHA Zagreb - Klub studenata povijesti

Tisak
Tiskano u 500 primjeraka

Izdanje časopisa ostvareno uz novčanu potporu Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu.

Pro tempore, časopis studenata povijesti, objavljuje članke i rasprave, seminarske i diplomske
radove iz povijesti i srodnih disciplina, referate sa stručnih skupova, pregledne članke, recenzije i
prikaze, izvješća sa znanstvenih skupova (kronike) i historiografske znanstvene bibliografije.
Izlazi dva puta godišnje.

Adresa uredništva: ISHA Zagreb - Klub studenata povijesti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Uredništvo prima stranke četvrtkom od 16 do 17 sati u prostoriji Saveza studentski udruga (A-015)
na Filozofskom fakultetu ili istoga dana na tjednim sastancima Kluba ISHA-e od 18 sati u C-014.

Srdačno zahvaljujemo izdavačkoj kući *Profil International* na susretljivosti i financijskoj
potpori u tiskanju ovog broja.